

İslâm Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni,

Doç. Dr. İbrahim Hatiboğlu,

İstanbul: Hadisevi 2004, 283 sayfa

Batı ile irtibatın XIX. yy.dan itibaren yoğunlaşmasına bağlı olarak İslâm dünyasında yaşanan değişim sürecinde dinî, içtimaî, ilmî gelişmeleri ve muhtelif âlimlerin çağdaşlaşma hakkındaki değerlendirmelerini ele alan *İslâm Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni* adlı eser, yazarın *İslâm'da Yenilikçilik Düşüncesi Açısından Modernistlerin Sünnet Anlayışı* (İstanbul 1996) adlı doktora tezinin giriş ve birinci bölümlerine yapılan bazı ilâvelerle birlikte, kitaplaştırılmış hâlidir.

Bir giriş ve dört bölümden oluşan eserin “Çağdaşlaşma Üzerine Genel bir Çerçeve” başlığını taşıyan girişinde yazar, konunun muhtevası ve ele alınışında takip edilen metot, kullanılan kaynaklar ve modernleşmeyle doğrudan ya da dolaylı biçimde ilgili terimler hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Burada öncelikle, son iki yüzyıldır Batı'nın askerî ve siyasî ilerleyişi karşısında Müslümanların tutumları genel hatlarıyla ortaya konulmaktadır. Çalışmada, Osmanlı Devleti, Hint alt kıtası ve Mısır'daki önemli ilim merkezleri esas kabul edilerek, bu bölgelerde, çağdaşlaşma sürecinde etkin rol oynamış âlimlerin, aklın ve Batı düşüncesinin tesiriyle şekillenmiş çözüm önerileri incelenmiştir. Söz konusu düşünürlerin çoğu, hadis sahasında müstakil bir eser yazmış değildir. Mütefekkirlerin çoğunun, hadis ve sünnetle ilgili görüşlerinden önce çağdaşlaşmaya yönelik değerlendirmelerinin ele alınarak, her birinin fikirlerindeki kapsamlı ve metodik yaklaşımlarının bütün eserlerinde görüldüğüne işaret edilmesi bu sebeptir (s. 24). Bu yönüyle eserin, daha ziyade, klâsik İslâmî ilimler hakkında belli bir bilgi birikimine sahip okuyucuya hitap ettiğini söylemek mümkündür.

Araştırma sırasında, İslâm dünyasında ve Batı'da modernleşme ve hadis tartışmalarına dair birinci el kaynaklar ile fikirleri tetkik edilen düşünürler hakkındaki çalışmalar ve aynı dönemde yaşamış diğer araştırmacıların eserlerine müracaat edilmiştir. Yine, akademik dergilerde özellikle müsteşriklerce yayımlanan konuyla ilgili makalelere başvurulmuş; bu sırada çağdaşlaşma

sürecinde yaşanan dil ve üslûptaki dikkat çeken değişime vurgu yapılmıştır (s. 28).

Girişte, Batıcı, modernist, yeniden ihyâcı ve muhafazakâr şeklinde özetlenen farklı duruşlar arasında daha çok modernist, zaman zaman da yeniden ihyâcı olarak nitelendirilen kişilerin çağdaşlaşma hakkındaki kanaatleri üzerinde durulacağı ifade edilmiştir. Yine çalışmada, modernleşmeye dair terimlerin, İslâm dünyasına intikali ve muhtevalarının uygulamaya konulmasıyla ilgili tarihî süreç içerisinde yaşanan fikir ve üslûp değişikliklerine dikkat çekilmiştir. Ayrıca, tecdîd, teceddüd, ıslah gibi geleneksel kavramlar ile bunlarla alâkalı Batı kaynaklı postmodernizm, fundamentalizm, muhafazakârlık gibi terimlerin modernizm ile alâkası ele alınarak, İslâm dünyasında çağdaşlaşma sürecinde yaşanan kavram kargaşası üzerine tespitlerde bulunulmuştur.

Eserin “Çağdaşçılığın Ortaya Çıkışına Etki Eden Faktörler” başlıklı birinci bölümünde yazar, Rönesans'ın ardından Batı toplumlarında gözlem ve tecrübeye dayalı metodun benimsenmesiyle yaşanan zihnî değişim ve dönüşüm sonucu dine olan güven azalıp, ferdiyetçi ve insan merkezli düşüncenin ön plâna çıktığına dikkat çekmiştir. Bu süreç, dindeki manevî unsurların göz ardı edilerek dinî metinlerin ilâhî değil, yazılı bir metin şeklinde görülmeye başlanmasına müteakip ve ‘tarihî tenkit’ süzgecinden geçirilmesi ve tenkitçi gözle incelenmesini gerekli kılmıştır (s. 51–60). Bilimsel konularda Avrupa'nın üstünlüğünü kabul eden İslâm dünyası ise, Batı'dan teknoloji ithalatı ile birlikte, onda var olan bu anlayışları da, kültürel bir değişim olarak almış ve kendi dinî metinlerinde uygulama imkânı bulmuştur. Yazara göre Avrupa'nın İslâm ülkelerini keşfetmesiyle başlayan sömürge amacıyla uzun süre buralarda kalan Batılılar, İslâm dünyasının zihnî değişimi için gayret göstermişler, sömürgecilğe karşı din ile mukavemet eden Müslümanlara kendi görüşlerini dayatmaya çalışmışlardır.

Hıristiyanlık ve Yahudilikteki reform süreci ile İslâm arasındaki modernizm hareketleri arasında benzerlik ve farklılığa da işaret eden yazar, konunun kültürel bağlantılar kurarak anlaşılmasını sağlamaktadır. İslâm'ın muhtemel saldırılarına karşı Hıristiyanlığı korumak ve bu kültürü öğrenmek için araştırma yapmaya başlayan Batılılar, öncelikle İslâmî metinleri tahkik etme ve tarihî tenkit metodu ile değerlendirme arkasından da İslâm ülkelerindeki siyasî, iktisadî ve içtimaî olayları değerlendirmeye koyuldular (s. 65). Bununla birlikte İslâm'ı tarihin bir döneminde ortaya çıkmış kültürel bir olay olarak kabul eden şarkiyatçıların, Müslümanlara kapsamlı bir reform yapmaları çağrısı İslâm âleminde yankı bulmamıştır (s. 70).

Mısırlı Muhammed Abduh'u dönüm noktası kabul etmek suretiyle (s. 20). İslâm dünyasının modernleşme tecrübelerini teşekkül dönemi ve sistemleşme dönemi olarak iki başlık altında toplayan yazar, II. bölüm olan “İslâm Çağdaşçılığının Teşekkül Dönemi”ni üç önemli merkez ekseninde incelemiştir.

İngiliz hâkimiyeti altındaki Hindistan'da, baskı ve hukukî dayatmalar karşısında modernist eğilimlere ve İngiliz nüfuzuna cephe alan yeniden ihyâcı muhafazakâr bir hareket başlamışsa da, zamanla İngilizlerin hukukî anlayış ve kurumlarının çoğalması ve bir süre sonra İngilizcenin anahtar dil kabul edilmesi Hint alt kıtası Müslümanları arasında modernist düşüncelerin yayılmasına ve onların hukukî alanda diğer Müslümanlardan oldukça farklı düşünceleri ile sonuçlanmıştır. Yazara göre, İngilizlerin öncelikle ceza hukuku alanında teklif ettikleri yenilikler ile daha sonraki modernist Müslümanların düşünceleri arasında büyük benzerliklerin bulunması oldukça dikkate değer bir husustur (s. 88).

Hindistan'da modernizm hareketinin ilk ve önde gelen temsilcisi Ahmed Han'ın fikir çizgisindeki köklü değişiklikte, İngilizlere sâdik kalmanın gereğini savunduğu bağımsızlık savaşı dönüm noktası olmuştur. Onun hedefleri arasında Hıristiyan misyonerlerin İslâm'a saldırılarının önlenmesi, Mu'tezile'nin akılcılığı ile İslâm'ın yeniden ihyâsı ve bunların ışığında şarkiyatçıların eserlerinin gözden geçirilerek cevaplandırılması yer almaktaydı. Ancak Seyyid Ahmed Han'ın İngiliz idaresi ile barışık yaşamak için çok çaba sarf etmesi kısa sürede din, eğitim ve sosyal alanlarda modernist bir harekete dönüştü. Yazarın ifade ettiğine göre, onun gayesi, bozguna uğramış İslâm toplumunu canlandırmak ve bizzat İslâm'ın İngiliz menfaatlerini tehdit etmediği hususunda onlara güvence vermektir.

Eserde fikirlerine yer verilen bir diğer düşünür de Efgânî'dir. Sömürgeci anlayışlara karşı İslâm birliğini savunan Efgânî bir yana bırakılırsa, genellikle Müslüman modernistler Batı'daki gelişmeleri dikkatle ve hayranlıkla takip etmişler, benzerlerinin İslâm ülkelerince de yapılması gerektiğini savunmuşlardır. Hıristiyanlıktaki ve ardından Yahudilikteki modernleşme ve reform hareketleri, İslâm dünyasındaki benzeri hareketlerin öncüsü durumundadır. Batı'nın eskiye ve geleneksele olan tavrını kendilerine örnek almaya çalışan teşekkül dönemi Hint modernistleri, toplumdan gelen tepkileri azaltmak gayesiyle akademik dil olarak İngilizceyi kullanmışlar ve geleneksel İslâm ile ilgili ortaya attıkları görüşleri ile şarkiyatçıların dahi dikkatini çekmişlerdir (s. 95).

Öte yandan Osmanlı modernleşmesinde Garpçılar olarak isimlendirilen modernistlerin dinî konulara ağırlık vermemeleri veya ilgilenmemeleri, Hint alt kıtası ve Mısır'da ise Batı yanlısı düşünceler ile İslâm'ın iç içe ele alınması, incelenen şahısların savundukları fikirler arasında oldukça farklı görüşlerin ileri sürülmesine neden olmuştur. Yazara göre, Osmanlıdaki zihniyet değişiminin, diğer bölgelerdeki gibi tabii bir gelişim ve oluşumun neticesinde gerçekleşmesi ve Batı istilâcılığının doğrudan olmayışının etkisiyle tartışılan problemler ve çözümler zaman zaman farklılık arz etmiştir. Teşekkül dönemi modernistleri, yeni bir yorumla Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in uygulamalarına

dönmeye ve İslâm'ın ilk temel prensiplerini yaşatmaya çağırılmış, ancak onların ortaya attığı görüşlerle bu prensiplerin bazen çatışması sebebiyle, getirdikleri teklifler çözüm içermekten uzak kalmıştır (s. 140).

Önceki dönemlere göre farklılık arz etmesi nedeniyle ayrı bir bölümde incelenen ve "İslâm Çağdaşçılığının Sistemleşme Dönemi" adını taşıyan III. bölümde ele alınan dönemde daha köklü ve sistematik bir yapı geliştirilmiş ve savunulan fikirlerdeki aşırılıklar terk edilmiştir. İlk dönem devletin ve Batıcıların birlikte yürüttüğü modernleşme çabaları yanında, Hint alt kıtası ve Mısır gibi ülkelerde çatışmanın doğurduğu problemlere üretilen çözümler Osmanlı Türkiye'sine de taşınmaya çalışılmıştır. Diğer İslâm ülkeleri ile Osmanlı Türkiye'si arasında köprü vazifesi görmesi açısından Mehmed Âkif Türkiye modernleşmesi açısından önemli bir şahsiyettir. Çalışmaların genç nesillerin eğitimi ve ahlâken yüceltilmesine teksif edilmesinin gereğini savunan Mehmed Âkif, Kur'ân ışığında ümmetin ufkunu açacak yeni çalışmalar yapılarak zamanın ihtiyaçlarına cevap vermek gerektiğini ifade etmiştir.

Aklı ve fikri esaretten kurtarmak için yazan Musa Carullah'a göre ise, Kur'ân'ın ana ilkeleri hiçbir şekilde değiştirilemeyecek olan taabbüdü hükümler ve içinde yaşanan asrın medeniyet düzeyine, zaman ve mekâna, ahvâlin iktizasına göre vaz' edilen hükümler olmak üzere ikiye ayrılır. Dinin ıslah edilmesi ifadesine karşı çıkan Carullah'a göre içtimaî, dinî ve siyasî hastalıklar İslâmiyet'te değil, müntesiplerinin özündedir. İslâm'ı değil, Müslümanların kafalarını ıslah etmek lâzımdır. Yazarın da ifade ettiği gibi, geleneksel eğitimin ümmetin cehalet ve esaret içinde bulunmasının temel sebebi olduğunu söyleyen Carullah geleneğin taklidi kadar, Batı'yı taklidin yanlışlığını da savunmuştur (s. 159).

Kitaba sonradan ilâve edilen Bulgaristan'da dinî ıslâhat düşüncesiyle ilgili bölümde ise, önceleri Osmanlı topraklarına dâhil olan Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı sonrası da, Osmanlı ve Mısır modernleşme ekollerinin etkisi altında kaldığına vurgu yapılmıştır. Bulgaristan'daki modernleşme hareketi belli başlı dergiler etrafında temerküz etmiş idi. Dinin ıslah edilmesi gerektiğini savunan grup yanında, Batılılaşmanın terakkide temel rolü üstlenmesi gerektiğini savunan grupların faaliyetlerinin daha çok eğitimin ıslahı üzerine yoğunlaşması nedeniyle, önerilerin çoğu Müslümanların o günkü acil ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olmuştur. En temel problemleri, İslâm'ın yerini bid'at ve hurafelerin aldığı ve zamanla bunların gerçek İslâm gibi algılanmaya başlandığı gerekçesiyle gelenek ve bunun en önemli parçası olan ulemâyı ve İslâmî ilimleri eleştirmek olmuştur (s. 179).

Aynı dönemlerde Sudan'da, Mısır üzerinden ülkeye yeni anlayışların girmesiyle, bölgedeki eski kurumların modern çağın değişen şartlarına uyarlanması gündeme gelmekle birlikte, bu reformist talepler liderler etrafında toplanan bölgesel dinî aktivist hareketler şeklinde tezahür etmiştir. Suriyeli Reşid

Rızâ'nın, ıslahatçı düşüncenin yayılmasında önemli bir etkisi olmuş; o, hocalarının fazla eleştirilmeyen yönlerini almış, aşırı tenkit edilen fikirlerini ise benimsememiş bir âlim olarak tamamıyla İslâmî eğitim anlayışı içinde yetişip yine o düşünce içerisinde kalmıştır. Rızâ Avrupa'daki eğitim kurumlarının İslâm ülkelerinde benzerlerinin açılmasına karşı çıkmış, bu okulların Batılılarca kültürel etkiyi arttırmak amacıyla kullanılan, 'gönüllü asker yetiştirme kurumları' olduğunu söylemiştir. Rızâ'nın düşüncesinin en önemli yönü, modern çağda İslâm'ın karşılaştığı problemlerin çözümünde Kur'ân ve sahih sünneti hüccet kabul etmesi ve ilk nesil İslâm'ını ideal olarak görmesidir (s. 188).

Fikirleriyle bölgede çağdaş İslâm modernizminin şekillenmesine önemli katkılar sağlayan Ahmed Emîn ise İslâm toplumunun ıslahının ancak din ve ilim ile mümkün olacağını ifade etmiştir. Yazarın ifade ettiğine göre, çalışmalarında tarihî tenkit metodolojisini uygulaması ve ulaştığı sonuçların yanlışlığı sebebiyle Emîn zaman zaman muhafazakârlarca eleştirilmiştir (s. 190).

Kitapta fikirlerine yer verilen bir diğer mütefekkir de, peygamberliğini ilân etmesi iddiasıyla idam edilen Sudan modernist hareketinin önde gelen ismi Mahmûd Muhammed Tâhâ'dır. Tâhâ, İslâm'ın iki mesajı olduğunu iddia ederek, birinci mesajı Hz. Peygamber'in yaşarken ortaya koyduğunu, ikinci risâleti ortaya koyacak kişinin ve ümmetinin de mutlaka geleceğini ileri sürmüştür. İslâm'ın ikinci mesajı adını verdiği bu görüş İslâm'ın hiçbir dönemde mükemmeli temsil etmediğini ve henüz altın çağının gelmediğini iddia etmiştir (s. 196).

Mütefekkir, şair ve filozof Muhammed İkbâl, Hint Müslümanlarının sağlıklı ve aktif hâle gelebilmeleri için eğitim öğretimin geleneksel anlayıştan kurtulması gereğine vurgu yapmıştır. Ona göre Avrupa kültürünün entelektüel gelişimi, İslâm kültüründeki bazı önemli kısımların sistemleşmesi olduğundan, büyük bir hızla Batı'ya gitmekte korkulacak bir taraf yoktur. Kendi ifadesiyle, geleneksel İslâm'ın 'fosilleştirilmesi' karşısında tüm modernistler gibi içtihadı büyük önem atfederek, hukuku terakkinin temel ilkesi kabul etmiştir. Bu yüzden o sadece ulemâya ait bir hak değil, bütün seçkin Müslümanların hakkıdır. Sürekli değişen dünyada Müslümanların ebedî prensipleri olmalı ve bu Kur'ân ışığında tespit edilmelidir (s. 202).

Pervîz ve arkadaşları çağdaş Pakistanlıların karşılaşılabilecekleri problemlere kapsamlı çözümler bulmayı amaçlarken Kur'ân dışında hiçbir hukukî kaynağın geçerliliğinin olmadığını savunmuştur. Buna bağlı olarak da egemenlik kavramı üzerinde durmuş, bu hakkın Allah'a ait olduğu ve peygamberler dâhil kimseye verilemeyeceğini ifade etmiştir. Dinin her unsurunu anlamaya çalışan Pervîz, her şeyi aklileştirmeye çalışmış, fikirlerindeki aşırılık nedeniyle de Pakistan'da bini aşkın âlim tarafından kâfir ilân edilmiştir.

Çalışma boyunca yazarın fikirlerine yer verdiği en önemli mütefekkir Fazlurrahman'dır. Son dönemin dikkat çeken ismi Fazlurrahman, yazara göre çağdaş İslâm modernizmini sistemleştirmeye çalışan en üretken ve tutarlı kişidir. Fazlurrahman, İslâm'ın gelenek içerisinde aldığı şekli eleştirmiş, değişimin zarurîliğini temel alarak Kur'ân'ın görüşünü tarihin enkazı arasından çıkartıp yeniden diriltmenin hem Müslüman hem de diğer insanların menfaati için şart olduğunu ifade etmiştir. Onun yazılarında öne çıkan en önemli unsur, günün problemlerini çözmek üzere Kur'ân'ın çağdaş yorumuna olan ihtiyaca yaptığı vurgudur. Her ne kadar çözüm Kur'ân'dan çıkarılacak genel İslâmî ilkelerden hareketle önerilecekse de, Kur'ân pek fazla genel ilke vermekte çoğunlukla spesifik tarihî meselelere çözümler getirmektedir. Burada yapılması gereken imalı da olsa ayetlerde geçen çözümlerin arka plânındaki sebepleri bulup, bu sebeplerden genel ilkeler çıkarmaktır. Hayatını adadığı en önemli gaye Müslüman çağdaşları arasında, akılcılığa yeniden dönüş ve aklın kıymetini yeniden canlandırmak olmakla birlikte geleneksel anlayışın izlerinin kalmadığı bir yerde, İslâm'ın yeniden ihyasının daha kolay olacağını da söylemiştir (s. 219).

"İslâm Çağdaşçılığının Temel Özellikleri ve Tenkidi" başlığını taşıyan ve kitapta sonuç olarak yer alan dördüncü bölümde yazar, kavramsal muhtevasına ve temel özelliklerine girişte kısaca değinilen modernizmin temel niteliklerine birkaç başlıkta işaret etmiştir. Buna göre, modernizm hareketleri İslâm dünyasında genellikle bir geleneğe dayanmaktan ziyade ferdî ve sınırlı kalmış, savunucuları hislerin ve hurafelerin esiri olarak değil, aklın hâkimiyeti altında hedeflere ulaşmanın gereğine vurgu yapmışlardır. Çağdaşçı düşünürlerin akla yaptıkları bu vurgu ve geleneğe karşı tavırları hususunda Mu'tezile ile benzerlikleri sebebiyle bazı araştırmacılar tarafından Yeni Mu'tezilî hareket şeklinde takdim edildiği de olmuştur. Modern öncesi dönemde hayattaki boşluklar dinî emirlerin bütünü ile doldurulurken bu ihtiyaç, yapılan eleştirilerin de tesiriyle, çağdaşlaşma döneminde dinin ahlâkî yönü öne çıkarılarak giderilmeye çalışılmıştır. Modernizmin din ile zaman zaman çatıştığını düşünen bazı düşünürler, Hıristiyanlık ve Yahudilikte aynı probleme karşı, önerilen bu tür çözümleri çare kabul edip, dinin ahlâkî yönüne daha çok vurgu yapmışlardır.

Çağdaşçı düşünürlerin taklide karşı çıkmalarının en önemli boyutu hadislerin kabulüne yansımaktadır. Muhtemelen kendilerine daha rahat bir hareket alanı sağlamak üzere, onlar hadisleri de gelenek içinde değerlendirme temayülünde olmuş, böylece hadisi de sorgulama alanlarına dâhil etmişlerdir. Hadisleri gelenek çerçevesinde ele almaları sebebiyle, genelde sünneti dinin temel kaynağı konumunda görmemişlerdir. Gelenek ve taklide karşı çıkan yenilikçiler genelde eğitim üzerinde ısrarla durmuş, klâsik eğitim-öğretim müesseselerinin ıslahı, pratik faydası olmayan ve devri geçmiş dersleri kaldırmak onların yerine günün ihtiyaçlarına cevap verecek dersler koymaktan söz ederek bu

amaçla büyük gayret sarf etmişlerdir. Bu çerçevede Müslümanları pasifleştiren ve bâtil inanç ve hurafe kaynağı gördükleri tasavvuf ve tarikatların ortadan kaldırılmasından söz etmişlerdir.

İslâm çağdaşçılığının ümmet için çözüm üretip üretememesinin nedenlerine de değinen yazar, hareketin toplumun temelinde değil, daha çok eğitim görmüş ve geleneksel anlamda din adamı olmayan kimseler arasında yaygın olduğuna dikkat çekmektedir. Fikirlerinin halk arasında da yaygınlaşması için kendilerini ıslah ya da tecdîd hareketi gibi takdim ettikleri de olmuştur. Yazara göre, modernist düşünceye yapılan bir diğer eleştiri de modernizmin özündeki değişme/gelişme esasına aykırılığı dolayısıyla dinin tedricen hayatın içinden sürüleceği şeklindedir.

Bilimdeki cazibe sebebiyle ilk dönem modernistleri, Batı düşüncesi ve eğitim sisteminin İslâm ülkelerinde yaygınlaşması ve programlara alınmasıyla ilerlemenin sağlanabileceğine inanmış, bu sebeple Batı merkezli bir ilim anlayışı geliştirmenin yollarını aramışlardır. Ama daha sonraları bilginin İslâmleştirilmesi ile ilgili fikir ileri sürülmüştür. Bazen dinî esaslardan taviz verecek kadar yenilikçi olmuşlar, bazen de Batı medeniyetinin getirdiği değerlere mutlak değer atfetmişlerdir. Batı üstünlüğüne karşı gösterilen doğal bir reaksiyon olması nedeniyle özellikle teşekkül döneminde ifrat ve tefrit söz konusudur. Yazarın ifade ettiğine göre yenilikçi düşünürler, zaman zaman İslâm'ın Batı düşünce ve değerlerini en üst düzeyde ortaya koyduğunu iddia edecek kadar ileri gitmişlerdir.

Yazara göre iki yüz yıldır süren bu çabaların müspet bir kazanımı henüz ortaya çıkmış değildir. Bunun sebebi, Batı'daki teknolojik gelişmenin sağladığı konforun, gerçek Batıyı görmeye engel olması (s. 241) ve yeni değer ve kurumlara temel teşkil etmek üzere geleneksel İslâm düşüncesinin içerisinden ve ona uygun yeni bir anlayış geliştirilememesidir. Batı düşüncesine aşırı itimat edilmesi ve geleneksel kültüre genelde eleştirel bakılması, geleneğin içerisindeki müspet yönlerin görülmesini engellemiştir. Yazara göre, İslâm'ın reddedilemez ve değiştirilemez yönü ile modern şartlara cevap verebilmek için değişime olan ihtiyaç arasındaki dengeyi sağlamaya çalışan modernistler çoğu kere modernizm hakkında belli bir kanaat etrafında fikir birliği etmemeleri sebebiyle sürekli birbirlerini eleştirmişlerdir. Modernizmle birlikte, hadislerin toplumun ihtiyaçları doğrultusunda üretildiği ve tarihî şartların ürünü olduğunu iddiası İslâm dünyasına girmiş, hadisler tarihsellik bağlamında değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu anlamda hadis kaynaklarına, dinî hüküm çıkarmak yerine, sadece savundukları genel çerçeveyi oluşturmaya yardımcı olmak üzere yer vermişlerdir.

Sonuç olarak, yazarın, belirli fikir hareketliliklerinin merkezi kabul edilen, Hint alt kıtası, Mısır ve Türkiye'den ilk akla gelen yenilikçi ulemânın fikirlerinden hareketle modernizm konusunu ele aldığı eser, İslâm modernizmi

konusunda genel bir fikir vermesi yanında *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları* (İstanbul 2004) adıyla yayımlanan müellifin ikinci eserinin daha rahat anlaşılmasını da sağlayacaktır.

Zeynep ORHAN

UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, Nilüfer/BURSA